

**ПРОЗА-ПАЭТЫЧНЫ ІДЫЯСТЫЛЬ
У АСПЕКЦЕ ЁНУТРАНАЙ ІНТЭРТЭКСТУАЛЬНАСЦІ
НА КАНЦЭПТУАЛЬНЫМ УЗРОЎНІ І ЁЗРОЎНІ ВОБРАЗНАСЦІ
(на прыкладзе лсп лексемы “зямля” ў тэкстах твораў У. Караткевіча)**

Л. М. Шэцка
(Мазыр, Беларусь)

Артыкул прысвечаны далейшай разпрацоўцы паняцця «проза-паэтычны ідыястыль» у аспекце ўнутранай інтэртэкстуальнасці на канцэптуальным узроўні і на ёзроўні вобразнасці на прыкладзе лексіка-семантычнага поля лексемы «зямля» ў тэкстах твораў аднаго з найбуйнейшых беларускіх літаратараў XX стагоддзя Уладзіміра Караткевіча.

Ключавыя словы: ідыястыль, унутраная інтэртэкстуальнасць, канцэпт, лексіка-семантычнае поле, лексема.

Статья посвящена дальнейшей разработке понятия «проза-поэтический идиостиль» в аспекте внутренней интертекстуальности на концептуальном уровне и уровне образности на примере лексико-семантического поля лексемы «земля» в текстах произведений одного из крупнейших белорусских литераторов XX века Владимира Короткевича.

Ключевые слова: идиостиль, внутренняя интертекстуальность, концепт, лексико-семантическое поле, лексема.

The article is devoted to further development of the notion "proso-poetic idiostyle" in terms of internal intertextuality at the conceptual level and the level of figurativeness, the lexico-semantic field of the lexeme "land" in the texts of the works of one of the largest Belarusian writers of the twentieth century Vladimir Korotkevich serving as an illustrative example.

Keywords: idiostyle, internal intertextuality, concept, lexico-semantic field, lexeme.

Даследаванне мастацкага тэксту, мовы асобнага аўтара немагчыма без вызначэння паняцця ідыястылю. “Паняцце стылю з’яўляецца ўсюды і пранікае скрозь, дзе складаецца ўяўленне аб індывідуальнай сістэме сродкаў выражэння і адлюстравання, выразнасці і вобразнасці, супастаўленай ці супрацьпастаўленай іншым аднародным сістэмам” [1, 8].

Для беларускай літаратуры і культуры літаратурна-мастацкая спадчына Уладзіміра Караткевіча, індывідуальна-аўтарская канцэпцыя свету якога рэпрэзентавана і ў прозе, і ў паэзіі, і ў драматургіі з’яўляецца адным з прыкладаў найбольш яркіх ідыястыльовых прастор. Вершы і проза аднаго аўтара ўтвараюць адзіную моўную прастору, межы якой паміж асобнымі сферамі разумеюцца ў адзінстве, як утвараючыя яго ўнутраныя формы. Асабліваю цікавасць прадстаўляе феномен проза-паэтычнага ідыястылю (ППІ), які ў сукупнасці ўяўляе сабой дваадзінае поліжанравае ўтварэнне (проза + паэзія) і мае асабліваці (тэматычнае адзінства,

ідыястыль як канцэптасфера, спецыфіка адбору моўных сродкаў, адметнасці рэалізацыі прагматычных інтэнцый, эмацыянальных устаноў, прынцыпы апеляцыі да “чужых” тэкстаў, аўтарэфлексійнасць і інш.). Праблема ідыястылю мае комплексны характар і прадугледжвае вывучэнне асаблівацей ідыястылю прозы і ідыястылю паэзіі аўтара ў дыялектыцы агульнага і прыватнага ў аспекце знешняй і ўнутранай (улічваючы аўтарэфлексійнасць твораў) інтэртэкстуальнасці. Аналіз унутранай інтэртэкстуальнасці дапамагае раскрыццю сувязей на розных узроўнях. Разглядаецца праблема выяўлення канцэпта тэксту як згорнутай сэнсавай структуры. Менавіта канцэпт тэксту, сканструяваны аўтарам пераважна трапеічнымі сродкамі, стварае неабходныя перадумовы для ўспрымання рэцыпіентам семантыкі, сфакусаванай у адной або некалькіх лексемах, і выступае ў якасці інструментальнай дамінанты семантычнай кагезіі. Асноўныя канцэпты прозы і паэзіі становяцца ідыястыльавымі дамінантамі

двуадзінай проза-паэтычнай канцэптасферы У. Караткевіча. Мастацкі канцэпт, як лічыць І. А. Тарасва, перш за ўсё – адзінка індывідуальнага разумення, аўтарскай канцэптасферы, якая вербалізавана ў адзіным тэксе творчасці пісьменніка (аднак існуе імавернасць эвалюцыі канцэптэуальнай сутнасці ад аднаго перыяду творчасці да другога) [2, 12]. Менавіта канцэпт тэксту, сканструяваны аўтарам пераважна трапеічнымі сродкамі, стварае неабходныя перадумовы для ўспрымання рэцыпіентам семантыкі, сфакусаванай у адной або некалькіх лексемах, і выступае ў якасці інструментальнай дамінанты семантычнай кагезіі.

Канцэпт у ідыястылі У. Караткевіча можа быць сэнсаўтвараючым цэнтрам асацыятыўнай структуры яго творчасці, можа станавіцца адным з элементаў асацыятыўнага поля іншых канцэптаў, увасабляцца ў ключавым слове як значнай кампазіцыйнай адзінцы, што знаходзіць сваю рэалізацыю ў ідэна-мастацкай і эмацыянальна-ацэначным планах твораў, а гэта ў сваю чаргу звязана з фарміраваннем індывідуальна-аўтарскай карцінай свету. Мадэль канцэптасферы ППП У. Караткевіча можна прадставіць у наступным выглядзе: базы збіральны вобраз – ядро мастацкай карціны свету – *Радзіма*; яго непасрэднае нападзенне састаўляюць ключавыя канцэптэуальна значныя лексемы гэтага поля: *зямля (ніва, дрэва), вада (рака, мора), неба (сонца, месяц), народ (мова, воля)*; у бліжэйшым акружэнні знаходзіцца рад ключавых слоў другаснага парадку: *хлеб, груша, дуб, колас, кропля, крыніца, шлях, сонца, човен, туман* і інш.

Семантычны патэнцыял канцэпту можа быць выяўлены шляхам аналізу ЛСП. Характарыстыка ключавых слоў, канцэптэуальна-значных лексем, якія аб'ектываваюць індывідуальна-аўтарскую карціну светаўспрымання, што дазваляе не толькі ўявіць аўтарскае разуменне семантыкі лексічнага складу ідыястылю, але і прадстаўляе асноўныя, найбольш важныя для пісьменніка паняцці. Канцэптэуальны аналіз ключавых слоў-рэпрэзэнтантаў канцэптаў ППП паэта дазваляе глыбока і досыць дастаткова прасачыць усе адценні індывідуальна-аўтарскага асэнсавання канцэпта.

Дадзеная работа прысвечана даследаванню вобразна-паэтычнай напоўненасці канцэптасферы проза-паэтычнага ідыястылю (ППП) У. Караткевіча ва ўзаемадзеянні з іншымі канцэптамі на прыкладзе аналізу лексіка-семантычнага поля (ЛСП) лексемы “*зямля*”, што прадугледжвае выяўленне і інтэпрэтацыю ключавых слоў-канцэптаў і іх лексіка-семантычных палей як дамінант ППП.

Пры даследванні ідыястылю на ўзроўні вобразнасці неабходна засяродзіць увагу на парадыхмах вобразаў (тэрмін Н.В. Паўловіч), устойлівых мадэлях трапеічных пераносаў з адзначэннем асаблівасцей стварэння эматыўнасці, экспрэсіі, як у прозе і паэзіі паасобку, так і ў двуадзінай іх сукупнасці. У гэтым плане адметнасцю трапеізацыі проза-паэтычнага ідыястылю пісьменніка з'яўляецца рэпрэзэнтацыя канцэптэуальна значных лексем і ключавых слоў пры дапамозе індывідуальна-аўтарскіх метафар, устойлівых параўнанняў, увасабленняў і іншых сродкаў стварэння вобразнасці.

Такі аналіз дае магчымасць вызначыць у ППП аўтара парадыхмы вобразаў, прадставіць тэматычную класіфікацыю славесных вобразаў ідыястылю, выявіць іх ролю ў рэпрэзэнтацыі проза-паэтычнай канцэптасферы (ППК); прасачыць дынаміку вобразаў з мэтай вызначэння ўстойлівых і зменлівых элементаў вобразнага свету У. Караткевіча; выявіць асноўныя рысы ППП аўтара, прадстаўленыя ў вобразнай рэпрэзэнтацыі фрагментаў канцэптасферы.

Шляхам суцэльнай выбаркі адбывалася вычлененне з паэтычных і празаічных тэкстаў фрагментаў, якія змяшчаюць вобразныя супастаўленні (рэалізацыі тых ці іншых парадыхм вобразаў); у далейшым матэрыял падвяргаўся класіфікацыі. Групіраванне славесных вобразаў па ЛСП дазваляе прадставіць структуру ППК, выявіць асноўныя аб'екты, што знаходзяцца ў цэнтры ўвагі аўтара. Аналіз матэрыялу сведчыць аб стабільнасці асноўных параметраў вобразнага свету. На працягу ўсёй творчасці пісьменнік звяртаецца да такіх значных для яго вобразных адпаведнасцей, як “*колас – чалавек*”, “*зямля – сонца*”, “*зямля – рака (вада)*”, “*радзіма – зямля*”, “*зямля – чалавек*”, “*хлеб(зямля) – жыццё*”, “*зямля – дрэва*” і інш.

Так, у паэтычным ідыястылі Караткевіча выяўляецца пашырэнне слоўнікавай семантыкі лексемы *зямля*, пры гэтым яна можа асацыяравацца з некаторымі лексіка-семантычнымі варыянтамі ключавога слова і разглядацца

- у планетарным маштабе: “*Ты, Зямля, ты, сівы адуванчыка шарык*” [3, 220], “*змоўкне шар зямны*” [3, 194], “*мужна ў цемру глядзі і трызні аб вечнай радзіме, трызні аб шары зямным*”, *на ўзгорках велічны, як шар зямны* [3, 278], *на самай праведнай з планет* [3, 286], “*конныя скачуць архангелы па дарогах планеты маёй*” [3, 254];

- як месца жыцця і дзейнасці чалавека: “*зямля, дзе ўсе жывуць адной сям'ёй*” [3, 315];

• глеба, якая апрацоўваецца ў сельскагаспадарчых мэтах “родныя палі” [3, 381], “нівы ў жоўтай повені жытоў” [3, 316];

• інэртнасць, нерухомасць, дол: “мой пясчаны край” [3, 161], “грунт да глебы сухой вада” [3, 201], “на цёплай зямлі пабрыду” [3, 332];

• краіна, дзяржава: “зямля дзядоў! такую ж залатою яна была і ў той далёкі век” [3, 313], “сваю зямлю, любімую, святую, якую грубым словам не назваць, такую светлую, такую залатую” [3, 316], “у хмарах дубоў, у вясёлках агнёў купальская наша зямля” [3, 242], “хадзем, зямля Беларуска, хадзем вайною вялікай” [3, 301], “з ніў і пушчаў Беларусі” [3, 227].

Зямля - адна з чатырох стыхій старажытнасці: акрамя яе застаюцца вада, агонь і паветра. Сакралізацыя зямлі абумоўлівалася той акалічнасцю, што зямля з’яўлялася асновай гаспадаркі і, такім чынам, праяўленнем жыцця традыцыйнага (беларускага) грамадства. Для яго каштоўныя яе патэнцыі - здольнасці нараджаць і падтрымліваць жыццё, прынцыповая структураванасць светабудовы, у якой зямля ўвасабляла матэрыяльнае, жыццёвае пачатак [4, 193] - “ва ўсіх хацінках, у маіх краях, мяне, здаецца, песціць і цалуе ўся зямля мая. Мая зямля” [3, 224], “рунь узняў на роднай зямлі” [3, 227], “за ўсіх, хто ўздымае цяжкія разоры” [3, 239], “і ўстаем і арэм мы нашыя палі” [3, 254], “і працаваў як глеба, як Дняпро” [3, 229], “перад нашай вялікай нівай: праўдай абавязаны мы ёй, ісічнай адзінаю” [3, 268].

Зямля здаўна лічылася крыніцай жыцця (“Славу Чалавека, працаўніка, рукі якога робяць ўсё на зямлі і кормяць таксама ўсіх” [3, 322], маці ўсяго жывога, у тым ліку і чалавека. У праваслаўі вобраз маці-зямлі зблізіўся з вобразам Багародзіцы, таму да зямлі звярталіся з адмысловай павагай і асцярогай [4]. Зямля, глеба, узаранае поле былі прыпадобнены жанчыне; засеяная ніва, зямля са збожжам – жанчыне “сівыя матулі, як жніў’е з павуціннем” [3, 136], адсюль і паважлівы зварот “кто ж мы, маці-зямля?” [3, 235] “наша маці-зямля, дарагая і светлая” [3, 21]). і частотныя ужыванні азначэння святы - “за пасеў, пачаты імі на святой сваёй раллі” [3, 297], “сваю зямлю, любімую, святую” [3, 316] “каб аджыла наша ніва святая” [3, 158], “непалітая ніва святая” [3, 234].

Натуральна, Зямля не магла не адбіцца ў міфалогіі і народных паданнях, некаторыя з такіх асацыяцый, падсумаваўшы веды “Славянскай міфалогіі”, “Слоўніка сімвалаў”, энцыклапедыі “Міфы народаў свету” і інш. можна прадставіць у наступных сімвалічных значэннях **зямлі**, якія мы знаходзім у ППП У. Караткевіча:

• **урадлівасць, сяўба, жніво**: (“коцяць рудыя рэдкія хвалі нашы жыты” [5, 11], “над калгаснымі палямі, дзе млеюць нівы ў сонечным цяпле” [3, 310] “нівы ў жоўтай повені жытоў” [3, 316], “вясёлы сноп, сам такі таўчэзны, пузаты, паяском перавіты ўвесь у залацістым прыгожым халаце, з буйным чубам на галаве” [3, 308];

• **адраджэнне**: “ты з’яўляешся на зямлю, якая цябе нарадзілаі ходзіш па ёй” [3, 322], “вось зямля, вось новае жыццё на ёй” [3, 323], “і мною жыве і будзе жыць зямля” [3, 339];

• **цыклічнасць быцця**: “з гэтай няяркай зямліцы, з абрываў рудых, з лугоў, з садоў у начной расянічынаш карань у свет пайшоў” [3, 311], “адтануць гоні, цеплынёй быхне зямля... Раем зоймецца зялёным маці – родная зямля” [3, 383];

• **процінастаўленне Небу**, а таксама яго супрацьлегласць, цемра, падземнае царства, смерць, неўміручасць, вечнасць, мудрасць. Зямля і корміць і поіць, і апранае і грэе. Зямля ў сувязі з небам дае нам той мір, у якім мы жывем: “свет вакол быў жоўты ад іржышчаў і хрустальна-сіні ад неба” [6, 375] “у праменнях сініх купалася зямля” [3, 154] “над калгаснымі палямі, дзе млеюць нівы ў сонечным цяпле” [3, 310] “і сонца адно нам, Каханне, і Зямля адна на дваіх” [3, 305]. Малюнкі зямлі і сонца адлюстроўваюць старажытныя традыцыі нашага народа, які ў дахрысціянскія часы ўшаноўваў Маці-Зямлю і Сонца.

• **практычны падыход** да навакольнага, скарбніцу жыцця і дабрадзейнасці, невычэрпнай творчай сілы і сродкаў да існавання. Жыццёвы шлях творцы параўноўваецца з нівай, што абумоўлена самім значэннем слова (*Ніва* як апрацаванае пад сяўбу або засеянае поле альбо галіна дзейнасці [7]) – “мой век... было ў ім усякага жыта” [3, 240], “мой час, у ім цяжка раслося калоссям” [3, 240] - творца, які павінен сваім талентам абуджаць народ, яго гістарычную памяць: “найсці раллёю, мною ўзаранай для руні, невядомай і жаданай” [3, 293], быць не толькі прыкладам для суайчыннікаў, але і застацца ў наступных пакаленнях, такім, на думку аўтара з’яўляецца М. Багдановіч (“вечна юны, як наша зямля” [3, 228], што “гарачым словам рунь узняў на роднай зямлі” [3, 227] і “наvek знік у палях” [3, 228]. Аўтар сцвярджае, што народ – гэта сям’я, зерне (“спіць народ, нібы зерне ў раллі” [3, 227]), якое без жыватворнай вільгаці – пранікненнага слова – не зможа выжыць (“мы засыхаем, як сям’я ў раллі” [3, 157]). Таму творца, толькі выканаўшы свой грамадзянскі абавязак, “спакойны потым лягу я, як поле” [3, 218].

ЛСП “зямля” у паэзіі аўтара прадстаўлена ключавымі радам: *ніва – колас – зерне – хлеб*.

Вобразны элемент канцэпта паэзіі даследаваны праз характарыстыку трапеічнага словаўжывання: **азначэнні і эпітэты** (напрыклад, “зямля скалечаная” [3, 17], “паднявольная зямля” [3, 29], “наша маці-зямля, дарагая і светлая” [3, 21]), **параўнанні** (“сівыя матулі, як жніў’е з павуціннем і сонца ўгары” [3, 136], “людзей, нібы ў полі калоссяў” [3, 139], “жыта чырвонае, чорнае жыта” [3, 157], “вечар жнівёнскі, як колас жоўты” [3, 229], “нівы морычаца, мкнуца, нібы абрус” [3, 237] і інш.). У паэта зямля выкарыстоўваецца з прэдыкатамі **дыхаць, уставаць, глядзець, купацца** (“у праменьнях сініх купалася зямля” [3, 154], “зямля глядзіць азёрамі-вачыма” [3, 47] і інш.) і асацыіруецца з **маці**, знешне і ўнутрана падобна да яе (“наша маці-зямля, дарагая і светлая” [3, 21], “Беларусь мая, сонца, дарагая і родная маці” [3, 29], “і тады адтануць гоні, цеплынёй дыхне ралля, раем зоймецца зялёным маці – родная зямля. Пройдзе нівамі, лясамі бог свабоды залатой” [3, 383]).

Акрамя таго, назіраюцца канцэптuallyныя збліжэнні як у прозе так і ў паэзіі:

Зямля, зерне, ніва – народ: “народ наш без багацця, без зямлі, без мовы” [6, 322], “сніць народ, нібы зернеў раллі” [3, 227];

зямля, ніва - неба месяц: “адзінокі, як месяц над нівамі” [3, 361], “над полем месяц двухрогі” [3, 263], “месяц – залатая дзяжа” [3, 132];

зямля – сонца, дзе зямля ўспрымаецца як роўная сонцу: “на гэтай пракалятаю. на бласлаўёнай, на сонечна-змрочнай зямлі” [3, 294], “сонца сьшло. Трапяткое, гуляе па хвалях сініх, па зямлі беларускай, па светлых палях” [3, 339], “О зямля мая ў сонцы зітханню і зыбу!” [3, 374], “Зямля мая... высокая і чыстая, як сонца, чысцейшая, бо плям няма на ёй” [3, 224], “маленькі астравок маёй зямлі... такі харошы, як сонца, бор і родныя палі” [3, 381], “у праменьнях сініх купалася зямля” [3, 154]), сонца выступае як сімвал лепшай долі для радзімы, веры (“сонцам любові ўспыхнула твая Беларусь” [3, 279], “І сонца ёсць. І ёсць мая радзіма” [3, 162], “капаюць слёзы..., нібы ўспаміны аб сонцы... і аб навекі далёкай зямлі” [3, 212]).

Вельмі актыўна выкарыстоўваюцца ў прозе словазлучэнні і сінтаксічныя канструкцыі, якія сведчаць аб успрыманні сонца як жывога і актыўнага суб’екта. Напрыклад,

працэсуальныя **метафарычныя выразы** падкрэсліваюць вялікасць, усеагульную моц сонца ў параўнанні з якім на зямлі ўсё здаецца мізэрным (канцэптuallyныя сыходжанні сонца – дрэва): “раніцай сонца прабівалася праз плюшч” [6, 202], “праменні сонца ўсё часцей

прабівалі сваімі дзідамі лістоту, яны прабіваліся ў самы гушчар, насустрач ім дымела зямля” [6, 285], “сонца схілялася і мякка заглядала пад лістоту. Нібы хацела праверыць, што там магло здарыцца за дзень” [10, 108], “сонца пералівалася і гуляла над шатамі дрэў” [10, 292];

параўнанні, заснаваныя на вонкавым падабенстве: “вочы праз слёзы ззялі, як сонца праз дождж” [10, 98], “любая, светлая, плач, як царэўна плача, як сонца праз дождж” [3, 363] (параўн.: “дожджык – “царэўна плача”, “сонца ў кожнай слязе” [3, 138]);

станоўчыя эпітэты, прычым выкарыстоўваецца не прамая адзінкавая намінацыя, а нераскладальнае спалучэнне сталы эпітэт + слова, сярод якіх устойлівым і часта ўжывальным з’яўляецца **вялікі:** – “лямантуе з курганаў аб вялікім сонцы ўся родная зямля” [10, 46], “Вакол было сонца, раставалі пад ім шэрыя наздраватыя сумёты, бялелі далечы... Першы жаўрук захлынаўся над снягамі, і яму было добра, бо гэта ён прынёс і падарыў нівам сонца” [10, 45], “бачыце сонца сядзе. Вялікае сонца нашай зямлі. Яно будзе новым” [5, 128], дзе “вялікае” набывае кантэкстнае значэнне ісцінасць, справядлівасць, перамены да лепшага.

зямля – дрэва: у паэзіі аўтар не абыходзіць увагай амаль ніводную расліну, ці дрэва, якія так ці інакш звязаны з бацькаўшчынай альбо народнымі вераваннямі, паданнямі, згадвае і таполі (“і родны кут, і родныя таполі” [3, 316]), і клёны (“у векавечнай бацькаўшчыне клёны нячутна пачынаюць аблятаць” [3, 47]), і танюткую асіну (“а ў краіне так цяжка Асіны ад ганьбы палаюць” [3, 28], “сэрца сніць заўсёды пра звычайную асіну на родным гародзе” [3, 325]).

Традыцыйна аўтар паняцце **зямлі - радзімы** звязвае з прыроднымі асілкамі – **дубамі:** “да пагодкаў тваіх, радзіма, дзясцівековых дубоў” [3, 232], “у хмарах дубоў, у вясёлках агнёў купальская наша зямля” [3, 242], “зямля, на табе няма хмарачосаў, апроч вечных тваіх дубоў” [3, 244], “небасхіл пасмяхаўся праз дубы” [3, 308].

В. Падстаўленка адзначае “аўтарскую мадыфікацыю архетыпавай вобразнай парадыгмы” вобраза дуба ў апавяданні: “Дрэва Жыцця, Дрэва Жадання, Дрэва Міласэрнасці, Дрэва Спазнання, Дрэва Сусвету...” “Караткевіцкі пейзаж стварае індывідуальнае семантычнае поле сімвалічна-знакавага характару, асацыяцыўна падкрэсліваючы ідэі павязі часоў і пакаленняў, вечнасці жыцця” [8, 8]. А. Ненадавец зазначае, што ў творчасці У. Караткевіча дуб нясе ў сабе сімвалы:

“гістарычнага мінулага, сучаснага жыцця, цяжкіх успамінаў” [9, 13]. Усё, з чым звязана існаванне гэтага старажытнага дрэва, знаходзім у вершы “Дуб”. Апавяданне “Дрэва вечнасці,” як свярджае А. Ненадавец, – “гімн магутнаму дрэву і звычайнай грушыдзічцы” [9, 13] з матывамі пакланення гэтым дрэвам. Арганічна ўпісваючы ў раман “Каласы...” фальклорна-этнаграфічныя звесткі, аўтар згадвае векавечныя мораныя дубы, вымытыя Дняпром і пададзеныя волатамі [6, 12]

зямля – вада: можа назірацца градацыя вобразаў: “Родная зямля – гэта крыніцы..... Выйсце крыніц. Воды. Воды. Струменьчыкі, ручайны, рака, мора” [10, 95]; мець значэнне нечага неабсяжнага, неабдымнага, нязмернай масы чаго-небудзь **акіяні – родная краіна:** “спытай у слабенькіх крыніц! У акіяна, імя якому – Беларусь” [3, 251], а ў планетарным маштабе – існасць: “акіяні жыцця, затаіўшы подых, адуванчык пільнуе на кромцы вады” [3, 221], дзе адуванчык – Зямля. Акіяні паўстае мудрым, вечным: “сівы акіяні” [3, 189],

Усе кампаненты **ЛСП “зямля”** прозы У. Караткевіча, прадстаўленыя ключавымі радам: *ніва – колас – зерне – хлеб*, знаходзяцца ў цесным кантэкстуальным узаемадзеянні паміж сабой. У дадзеным радзе, несумненна канцэптuallyнай лексмай з’яўляецца канцэпт, які даў назву рамана “Каласы пад сярпом тваім”. Узвуальная значэнне ключавога слова *колас* рэалізуецца ў тэксце рамана ва ўсіх яго ўжываннях (Колас – 1. суквецце большасці злакаў і некаторых іншых раслін, у якіх кветкі не маюць кветанажок і размяшчаюцца ўздоўж канца сцябла; 2. Суквецце з пладам, насеннем гэтых раслін [7]). Для большасці людзей, якія пражываюць ў вясковай мясцовасці *колас* — гэта асацыятыў хлеба, благасці, жыцця. Пры рэальным звычайным ўспрыняцці слова *колас* актуалізуецца сема *злак*, а астатнія сэмантичныя складнікі нейтралізуюцца. Для Караткевіча яны таксама не прадстаўляюць цікавасці. Канцэпт *колас* мае складаную структуру асноўнымі кампанентамі якой становіцца паняццёва-узвуальны (пры ўсёй яго рэальнасці – пачуццёва ўспрымальны вобраз – і ўлічваючы яго знаходжанне ў цэнтральнай зоне дадзенай канцэптuallyнай прасторы, займае ўсё ж такі невялікую яе частку) і вобразна-метафарычны.

Назіраюцца канцэптuallyныя сыходжанні “*колас – чалавек*” Напачатку рамана “Каласы пад сярпом тваім” галоўны герой убачыў камень паганскага капішча, на якім былі выбіты махнатыя трысцінкі і пачуў ад бацькі словы “*гэты маладзік – гэта серп, а гэтыя калматыя трысцінкі – каласы. Хто будзе жаць –*

аб гэтым маўчаць стагоддзі” [6, 75]. Такія ж вобразы паўстаюць і ў свядомасці маці Алеся і старога Вежы: “*Няшчасны колас! Няшчасны колас пад няведамым сярпом. Ды хіба адзін? За што?*” [6, 174], “*Можна, калі красуе хыта, яно адчувае тое, што і мы, кахаючы, і з радасці хістаецца з канца ў канец і мяняе колер на лілаваты, бо ўбіраецца і шуміць саю на сабе. Ты ведаеш, што адчуваюць класы пад сярпом? толькі яны не могуць ні ўцячы, ні крычаць. Не дадзена ім... І каласы нямыя і звяры... І людзі... Прыгон... Адмяні яго*” [10, 237-238]. У такіх кантэкстах *колас*, зерне ўвасабляе жыццё чалавека, дакладней – прыгнечанага, абяздоленага беларуса ў барацьбе за волю і шчасце роднага краю (“*затым прыйшла чарга палегці каласам*” [6, 267], “*Жоўтыя бароды жменьаў здрыгаліся і бязвольна клаліся пад сярпом*” [6, 375], “*цягнулася салома ў агонь. Сухое цела колішніх каласоў*” [10, 250]). Лексемы *сіла*, *воля*, *радзіма*, *паўстанне*, *барацьба* ўспрымаюцца як асацыятыўны лексемы *серп* і структуруюць канцэпт *колас*. Ключавыя словы і канцэпты ў тэксце рэалізуюць аўтарскую інтэрпрэтацыю і ацэнку драматычных падзей падрыхтоўкі паўстання 1863 г. Для У. Караткевіча людзі – гэта каласы пад сярпом грубай сілы жыцця: “*Бедныя, бедныя людзі! Як каласы, як трава пад сярпом тваім грубая сіла... Па сваёй неабходнасці яны стануць каласамі пад сярпом волі, радзімы, паўстання, бітвы, каласамі, якія памруць, магчыма, але памруць, каб вырасла новая рунь*” [10, 384]. Акрамя таго, гэта і філасофскае асэнсаванне жыцця праз смерць, цыклічнага абнаўлення яго праз паміранне, біблейскае разуменне пшанічнага зерня, якое застаецца бясплодным, нежыццядайным, калі не памрэ.

У ПП Творцы вызначаецца цесная ўзаема сувязь паміж лексэмай “*радзіма – зямля*” Адносіны да радзімы ў аўтара дваістыя (“*зямля, што мне суджана лёсам*” [3, 243]), пранізаныя боллю за трагічны лёс любога краю (“*усё гэта можна пабачыць на гэтай праклятай, на бласлаўленай, на сонечна-змрочнай зямлі*” [3, 294]). Беларуская зямля зведала нямала гора (“*Краіна была багатая, краіну чакаў голод*” [6, 273], “*радзіму загубілі*” [6, 117]). Таму абурэнне аўтара і засмучэнне нешчаслівай доляй падкрэсліваецца частотным ўжываннем адпаведных эпітэтаў: *няшчасны*, *бедны*, *бяздольны* (“*няшчасны край*” [6, 226], “*край мой бедны*” [6, 23], “*бяздольная прыдняпроўская зямля, што зараз так страішэнна драццвела ў сітнях*” [6, 144], “*на гэтай грэшнай апалячанай беларускай зямлі*” [5, 80]), боль і туга за лёс радзімы суседнічаюць з любоўю і замілаванасцю да роднай зямлі

“змрочны, лясны, тужлівы, але самы родны свет, дзе яны нарадзіліся” [6, 292]).

У прозе даволі дакладна прасочваецца аўтарскае стаўленне да народных вераванняў (прыгадаем падрабязна апісаны абрад “Дажынак” у рамане “Каласы пад сярпом тваім” [6]) аб еднасці чалавека з радзімай і ў прыватнасці атрымання здароўя і моцы ад самага святага для селяніна – зямлі, хлеба. Так, народны мсціўца Корчак, загойваючы раны, прыгадвае родную зямлю і водар хлеба, што дае яму адужанне: “Тут мая зямля, мой хлеб” [6, 132], “хлеб, ён верыў хлебу. У хлеб можна было верыць... Ад хлеба адужанне...” [6,131]. У гэтым яго моц у адрозненні ад вайскоўцаў Мусатава, якія “ніколі не нюхалі дзяжы, а значыць у іхніх жыхлах цячэ іншая кроў” [6,131], “яны не дапамагалі хлебу расці, зямлі-маці раджаць” [6, 134]. Такая ж думка аб непарыўнай сувязі з роднай зямлёй і

непазбыўнасці родных каранёў гучыць у наказ сыну з вуснаў маці, якая прадчувае сваю смерць: “ты памятаеш, як пахне хлебная дзяжа?.. Ты не забывай ні хаты, ні дзяжы, аніводнага слова.” [5, 400].

В.П. Жаўняровіч зазначаў, што у гэтым канцэпце ўтрымліваецца галоўная характарыстыка менталітэту беларускага народа, для якога **зямля** на працягу стагоддзяў была Боскім дарам і самым каштоўным набыткам [11].

Такім чынам, канцэптуальная лексема **зямля** ўваходзіць у састаў базавага збіральнага вобраза **Радзіма**, мае адметную сэнсавую напоўненасць і семантычную звязанасць з іншымі лексічнымі дамінантамі, выконвае канцэптаўтваральную функцыю і ўтварае разам з імі (*ніва, рака, сонца, народ, месяці, дрэва*) індывідуальна-аўтарскую канцэптасферу, што дазваляе пазначаць дадзены славесны вобраз як адзін з ключавых для ППП У.Караткевіча.

Літаратура

1. Идиостиль // Кругосвет: энциклопедия: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://slovari.yandex.ru/dict/krugosvet/article/2/29/1007657.htm>. – Дата доступа: 20.05.2008.
2. Тарасова, И.А. Категория когнитивной лингвистики в исследовании идиостиля / И.А. Тарасова Языкознание. Вестник СамГУ. 2004. №1. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://vestnik.ssu.samara.ru/gum/2004web1/yaz/yaz20041.html> /. – Дата доступа: 20.08.2008.
3. Караткевіч, У. Вершы, паэмы / У. Караткевіч // Збор твораў: у 8 т. – Мн.: Маст літ., 1987. – Т. 1. – 431 с.
4. Славянская мифология. Энциклопедический словарь. Изд. 2-е. М.: Международные отношения, 2002. – 512 с.
5. Караткевіч, У. Аповесці, апавяданні казкі / У. Караткевіч // Збор твораў: у 8 т. – Мн.: Маст літ., 1988. – Т. 2. – 511 с.
6. Караткевіч, У. Каласы пад сярпом тваім / У. Караткевіч // Збор твораў: у 8 т. – Мн.: Маст літ., 1989. – Т. 4: Раман, кн. 1.– 399 с.
7. Глумачачальны слоўнік беларускай мовы. Т.1-4. / [Рэд. тома Г. Ф. Вештарт, Г.М. Прышчэпчык]. – Мн.: Гал. рэд. Беларус. Сав. Энциклапедыі, 1980. – 768с.
8. Падстаўленка, В. Дрэва сусвету ў промнях жыцця. Неарамантычны элементы ў апавяданні “Лісты не спазняюцца ніколі” Уладзіміра Караткевіча / В. Падстаўленка // Роднае слова. – 2007. – №4. – С.7-8.
9. Ненадавец, А. Галасы стагоддзяў. Вобразы-сімвалы дубоў у творах Якуба Коласа, Янкі Купалы і Уладзіміра Караткевіча / А. Ненадавец // Роднае слова. – 2004. – №2. – С.12-14.
10. Караткевіч, У. Каласы пад сярпом тваім / У. Караткевіч // Збор твораў: у 8 т.– Мн.: Маст літ., 1989. – Т. 5: Раман, кн. 2; Зброя; Аповесць.– 527с.
11. Жаўняровіч, П.П. Публіцыстыка Уладзіміра Караткевіча: моўны факт ў вызначэнні жанру: аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук: 10.01.10 / П.П. Жаўняровіч; Беларус. дзярж. ун-т. – Мінск, 2006. – 23 с.